

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel: Interview met Irene Zwiep. De Joodse lens in Europa

Auteur: Julius van der Poel en Nina Saelmans

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 43.2, 50-54.

© 2021 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

Irene Zwiep door Bob Bronschoff

INTERVIEW MET IRENE ZWIEP DE JOODSE LENS IN EUROPA

Irene Zwiep studeerde klassieke en semitische talen aan de Universiteit van Amsterdam en de Universiteit van Jeruzalem. In 1995 promoveerde ze met een proefschrift over Middeleeuwse Joodse taal filosofie: 'Aristotle, Galen, God: a Short History of Medieval Jewish Linguistic Thought'. Inmiddels bekleedt ze sinds 1997 de leerstoel Hebreeuwse en Joodse studies aan de Universiteit van Amsterdam en is ze zowel voorzitter van de Academische Commissie van het Levisson Instituut als van het Menasseh Ben Israel Instituut voor Joodse studies. *Skript Historisch Tijdschrift* sprak haar over hoe er door de eeuwen heen naar het Jodendom werd gekeken en over de status van de leerstoel Hebreeuwse en Joodse studies.

Julius van der Poel en Nina Saelmans

INTELLECTUELE ADHD: DE ACADEMICUS ALS HERKENBAAR MERK

Wanneer Irene Zwiep gevraagd wordt waar haar interesses in de Hebreeuwse taal en cultuur en de geschiedenis van het Jodendom vandaan komen, vertelt ze over haar tijd als student bij de opleiding Klassieke Talen: "Ik wist eigenlijk niet zo goed wat ik moest studeren en ben toen maar Klassieke Talen gaan doen, omdat dat op school de leukste leraren waren. Ik ben daar enerzijds vrij dankbaar voor, want het was toentertijd een vrij degelijke opleiding, maar hij was anderzijds ook volstrekt dichtgetimmerd. Ik heb er echter vooral één grote vaardigheid geleerd: namelijk wat het betekend om te lezen".

Zwiep vertelt hoe een jaargenoot Hebreeuwse studies aan haar introduceerde, waar deze een bijvak van volgde. "Ik was verkocht, volstrekt verkocht", vertelt ze, "Het was het volledige tegenwicht van de klassieke talen. Er waren nog hele schatten waarvan bijna niemand wist dat ze bestonden. Zoals het klassieke dichtgetimmerd was, was het bij Hebreeuws precies andersom. Daar kon je alles nog."

De tegenstrijdigheid tussen beide opleidingen verklaart Zwiep vanuit het feit dat Hebreeuwse en Joodse studies een jonge discipline is: "Hebreeuws heeft men sinds de humanisten bestudeerd, maar dat je zoiets kon bestuderen als de Joden was volstrekt nieuw. Na de Tweede Wereldoorlog hebben christelijke Duitse geleerden de levende traditie van Joodse bestudering van cultuur nieuw leven ingeblazen. Niet vanuit de faculteit theologie, maar binnen de letteren en de geesteswetenschappen. Die traditie is overgewaaid naar de rest van de wereld en ook naar Amsterdam en daar ben ik eigenlijk in grootgebracht."

De onbegrensde mogelijkheden binnen haar discipline ontvangt Zwiep met open armen: "Ik heb een soort intellectuele ADHD. Werp mij een brok toe, en als de brok leuk genoeg is, dan ren ik erachteraan. Ik ben altijd heel jaloers op die collega's die zich op hun dertigste richten op een onderzoekslijn en zich hun hele carrière ook houden aan die lijn. Je moet een herkenbaar merk zijn. Mensen zullen zeggen: als je een rare vraag hebt over iets met Joden, ga dan naar Zwiep, want die zet haar hoofd wel open en gaat nadenken."

En dat is wel leuk, maar ik merk dat mijn type academicus niet meer van deze tijd is”.

Binnen haar brede interessegebied zijn er echter wel een aantal dingen waar Zwiep in het bijzonder warm van wordt: de werken van Moritz Steinschneider, een negentiende-eeuwse Joodse onderzoeker en bibliograaf. Over zijn werken stelt ze: “Het zijn vreselijk saaie boeken om te lezen. Maar als je zijn werken nader bekijkt, dan kom je erachter dat de man een hartstochtelijk politicus was. Ik heb geprobeerd deze hartstochtelijke politicus tussen de regels van zijn bibliografie vandaan te peuteren. Ik word heel erg warm van deze man, omdat hij zich ook nergens aan kon committeren en dat laat hij zien in deze verstokte boeken. Dat herken ik ook.” Ook voor Spinoza heeft Zwiep een bijzondere belangstelling: “Volgens mij had ik het niet goed kunnen vinden met de man en hij niet met mij. Ik vind het ook niet

Europa”, zo vertelt Zwiep, “dan zijn dat Joden. Ik denk niet dat je Europa kunt begrijpen zonder kennis te nemen van de Joodse geschiedenis en cultuur. Joden zijn altijd op heel ingewikkelde manieren, bijna dialectisch, verbonden met nationaliseringsdiscoursen”. Een bestudering van de Europese geschiedenis zonder gebruik te maken van de Joodse component leidt er volgens haar toe dat je een aantal mooie lenzen mist om naar die Europese geschiedenis te kijken; “Als je de Joodse lens makkelijk terzijde schuift, en dan krijg je blinde vlekken”.

Daarnaast doet Zwiep samen met collega Bart Wallet onderzoek om de Joodse negentiende eeuw van alle mogelijke invalshoeken in kaart te brengen. “De negentiende eeuw was een periode waarin de Joden burgerrechten kregen. Wat je ziet is dat dit zo’n grote breuk is met hoe het Jodendom zich altijd heeft georganiseerd, dat het als een gek gaat experimenteren.

“IK HEB EEN SOORT INTELLECTUELE ADHD. WERP MIJ EEN BROK TOE, EN ALS DE BROK LEUK GENOEG IS, DAN REN IK ERACHTERAAN.”

leuk om te lezen,” stelt ze, “maar ik vind het leuk om het soms beter te weten dan hij.”

HUIDIG ONDERZOEK: DE JOODSE BURGER ALS NEDERLANDER

Op dit moment is Irene Zwiep bezig met een project over de manier waarop een zekere mate van fascinatie met de Joodse cultuur is ingebed in de Europese publieke discoursen aan het begin van de twintigste eeuw: wat is dat voor een fascinatie en hoe werkt zij?

Bij de beantwoording van deze vraag sluit Zwiep zich voor een groot deel aan bij de uitspraak van Judith Frishman: zij stelde in een interview met het Leidse universiteitsblad *Mare* over de opheffing van haar leerstoel dat het Jodendom de sleutel is tot het begrijpen van Europa. “Als er één volk is dat transnationaal is in

Je valt ’s avonds in een land als lid van de Joodse gemeenschap in slaap, en de volgende dag word je wakker als een Frans of Duits burger. Ik probeer te kijken wat voor gevolgen deze omslag heeft op de lange termijn en mij ook af te vragen wat het Jodendom dan nog is.”

De oorsprong van die burgerrechten heeft volgens Zwiep te maken met het idee dat Joden ‘wedergeboren’ moesten worden als Nederlanders; een idee dat tot de Tweede Wereldoorlog heerste onder Nederlandse Joden. Maar dat idee van de wedergeboorte en de begeerte om burgerrecht te verstrekken aan Joden diende volgens Zwiep vooral een politieke agenda: “Waar ik altijd een beetje van schrik is dat dit instinctief aan tolerantie wordt gekoppeld en dat het omarmen van die tolerantie vervolgens weer politieke doeleinden dient. Dan moeten we even goed na-

"MAAR IK DENK DAT JE DE JOODSE LENS MAKKELIJK TERZIJDE SCHUIFT, EN DAN KRIJG JE BLINDE VLEKKEN."

denken over wat tolerantie eigenlijk is: het is het tolereren van iets dat je niet zint." Op het moment dat je iets anders doet, zo gelooft Zwiep, moet je het geen tolerantie noemen en al helemaal niet verheffen tot collectieve deugd.

De motieven van het Amsterdamse stadsbestuur waren volgens haar met name pragmatisch van aard: Joden brachten prachtige netwerken met zich mee. "Er waren veel mensen die er geen trek in hadden om de Joden gelijke rechten te geven. De reden dat velen toch zeiden 'laten we het maar doen', is omdat men vond dat het ideologisch zuiver was om het wel te doen. Het paste in de ideologische lijn". Dergelijke motieven hadden volgens Zwiep niets te maken met tolerantie, maar droegen bij aan het beeld dat de Nederlanders van zichzelf hadden als tolerante natie: "Goh, wat houden we van onszelf en wat willen we graag consistent zijn met het beeld dat we van onszelf hebben geconstrueerd. De keerzijde is dat de Joden zeggen 'wij hoeven helemaal geen burgerrechten, wij hebben het prima in onze huidige organisatievorm.'"

Een dergelijk voorbeeld is volgens Zwiep een goede les voor het huidige diversiteitsdebat: "Ik ben soms bang dat het diversiteitsdebat een taalspel wordt en dat we nooit echt divers gaan worden, omdat het feit dat we er zoveel over praten ons soms in de weg gaat zitten." Bij een dergelijk debat bedenken we volgens haar allemaal mooie diverse dingen, maar ontbreken de daadwerkelijke daden. "Ons eigen vak is daar symptomatisch voor, het verdwijnen van de leerstoel in Leiden", voegt Zwiep daaraan toe, "Ik zie dat het debat zich versmalt en dan loopt het uiteindelijk dood en gaan we met z'n allen over iets anders praten. En uiteindelijk is er niks

veranderd! Dat zou ik heel erg vinden. Bij diversiteit denk ik: je moet er niet zo veel over praten, maar er vooral veel aan doen".

DEVIER-VIJF-MEI-INDUSTRIE IN NEDERLAND

Onlangs stelde Jessica Roitman in een interview met *Het Reformatorisch Dagblad* dat mensen maar weinig van Joden weten. Of Zwiep het er mee eens is? "Absoluut, breek me de bek niet open.", zegt ze. Maar of het erg is? "Nee", volgens haar niet: "maar er zitten wel kanten aan die ik erg problematisch vind. Ik word er zielsverdrietig van dat de Joodse aanwezigheid in Nederland inmiddels is gereduceerd tot iets dat gekoppeld kan worden aan het probleem antisemitisme enerzijds en de vier-vijf-mei-industrie anderzijds." Tussen die twee polen zit volgens Zwiep een mooi levend Jodendom dat nu niet zichtbaar is.

De aanblik van de Joden in Nederland is door de jaren heen dan ook vaak veranderd. Tot de jaren zestig ziet men Joden en het Jodendom als een religie. "Maar wat hen is overkomen ligt niet aan religieuze controverse. De Nazi's hadden geen christelijk appeltje met de Joden te schillen, maar de joden worden heel makkelijk teruggeduwd tot die zusterreligie van het Christendom."

Na de jaren '60 komen er volgens Zwiep langzaam aanzetten voor de multiculturele samenleving en dan zie je ook dat het Jodendom als cultuur gezien gaat worden; een van de vele culturen die Nederland rijk is. "Wat je in de jaren '60 ook ziet", zo vervolgt ze, "is dat de luiken in Nederland opengaan, al is het maar omdat de meeste Nederlanders zich suf blowen. De avontuurlijke babyboomers gingen naar India, de ietwat burgerlijke babyboomer

"BIJ DIVERSITEIT DENK IK: JE MOET ER NIET ZO VEEL OVER PRATEN, MAAR ER VOORAL VEEL AAN DOEN."

raakte geïnteresseerd in het Jodendom". De nieuwe stap in het waarnemen van minderheden komt volgens Zwiep veel later, in 2001: "Dan worden Moslims meer gezien als vertegenwoordigers van hun religie in plaats van hun bredere culturele erfgoed. De Joden volgen in hun kielzog". Er is volgens haar zodoende een omgekeerde ontwikkeling van de jaren '60 gaande, waarbij de Islam niet meer wordt gezien als een cultuur, maar als een religie.

HEBREEUWSE EN JOODSE STUDIES: DE RINTJE RITSMAN VAN DE ACADEMISCHE WERELD

Inmiddels weten Nederlanders nog maar weinig over Joden, maar ook de positie van de leerstoel Joodse en Hebreeuwse studies is momenteel precair. Zwiep vergelijkt het met Rintje Ritsma: "ik hou zelf van schaatzen. Je had heel lang een schaatser, Rintje Ritsma, en die reed heel aardig. Op een gegeven moment reed hij sneller dan ooit, maar hij was niet snel genoeg. Dat is ook zo met Hebreeuwse studies in Nederland. We doen het beter dan ooit, maar naar de huidige maatstaven zijn wij klein." Om zich heen zien Zwiep en haar collega's dat de leerstoelen Hebreeuwse en Joodse studies worden opgeheven: "Dat is ergens wel fijn, want dan krijg je een soort beschermde status, maar dan word je ook een soort exotische diersoort. Dat is geen fijne status om te hebben."

Desondanks is Zwiep bijzonder trots op haar discipline: "Ik heb het altijd ontzettend getroffen met mijn collega's. We zijn de drie musketiers aangesterkt door d'Artagnan in de vorm van een promovendus of juniordocent. We gaan voor elkaar door het vuur en dat doen onze studenten ook. Dat vind ik heel mooi."

Een van de goede kanten van haar leerstoel is volgens Zwiep met name de master: "We hebben onze master mogen behouden en

daar ben ik dankbaar voor. Op jaarbasis stromen er tussen de vier en tien mensen in. Het beginpunt is een gesprek met een van ons waarin we vragen: 'Wat wil je worden?' Dat kun je niet als je honderd masterstudenten hebt, maar wel als je je collectief over elke student kan ontfermen. Je mag bij ons alles zelf inrichten, en als het niet lukt om de onderdelen te geven, dan regelen we internationaal collega's die de onderdelen wel kunnen bieden."

DE UNIVERSITEIT ALS LABORATORIUM VOOR HET MAATSCHAPPELIJK DISCOURS

Zwiep houdt zich als hoogleraar bezig met zowel onderzoek als bestuur en onderwijs en wanneer haar gevraagd wordt welke van de drie ze het liefst doet, hoeft ze geen twee keer na te denken: "Onderwijs. Hoewel ik een hartstochtelijk onderzoeker ben, krijg je bij onderwijs altijd meteen weer iets terug en daar moet je dan iets mee. Dat is voor mij het leuke, je doet het niet voor jezelf."

De universiteit is daarbij voor Zwiep een plek waar je met elkaar gevaarlijk moet kunnen denken. Waar de faculteit rechten nodig is voor juristen en de medische faculteit van belang is voor artsen, bestaat de faculteit geesteswetenschappen volgens haar om het gesprek te voeren over gevoelige onderwerpen: "Je hebt de geesteswetenschappen nodig om een metadiscours te destilleren over alle dingen die samen jouw cultuur en het mens-zijn uitmaken. Op straat ga je geen proeven doen, dat doe je in een laboratorium. De universiteit, en met name de faculteit geesteswetenschappen, is het laboratorium voor het maatschappelijk discours." ■